

KOSZTA LÁSZLÓ

Egy francia származású főpap Magyarországon

Bertalan pécsi püspök
(1219–1251)

A pécsi egyházmegye élén a 13. század folyamán öt püspök követte egymást: a Bár-Kalán nemzetségből Kalán 1218-ig¹, utána a burgundiai származású Bertalan 1219 és 1251 között, 1251-ben Achillés a Hont-Pázmány nemzetségből², majd 1252-től Zách nembeli Jób, aki 1279 és 1281 között hunyt el.³ Ezután több mint öt esztendő üresedést követően Pál esztergomi nagyprépost a Balog nemzetségből először 1286-tól mint adminisztrátor, majd 1294-től pedig mint püspök kormányozta a pécsi egyházmegyét.⁴ A pécsi püspökök közül négy az ország életében vezető szerepet játszó családok tagjai közül került ki. Így származásuk egyházi és világi tevékenységük jobban ismert, rájuk nagyobb figyelmet fordított a kutatás. Érdekes és jól adatolható azonban az idegen származású Bertalan püspök karriertörténete is, aki a 13. században a leghosszabb ideig állt a pécsi dioecesis élén, 32 esztendeig kormányozta az pécsi egyházmegyét.

Sokan foglalkoztak az Árpád-kori Magyarország és a mai Franciaország, illetve Belgium területének nagyon jelentősnek tűnő középkori politikai és művelődéstörténeti kapcsolataival. Ezekhez a kutatásokhoz kapcsolódhat, szolgálhat adalékkul Bertalan püspök életpályájának bemutatása.

Bertalan Pécsre kerülése előtt is volt már kapcsolata az egyházmegyének, illetve Pécsnek a középkori francia tartományokkal. A város első püspöke, Bonipert levelezésben állt Chartres tudós főpapjával, Fulberttel, akitől követte, a valószínűleg szintén frank származású Hilduin, Priscianus egy kódexet hozta ajándékba a szerveződő pécsi iskola számára.⁵

A 12. század folyamán Pécsre, a város közvetlen környékére és az egyházmegye számos településére latin hospesek költöztek be. 1150-ben például egy keresztes krónika a Valkó megyei Nagyolaszit villa advenarum Francorumnak nevezi. Egy 1162-es másik krónika pedig úgy tudja, hogy a település hospesei Milánóból menekültek. A telepések latinus, gallicus említése gyűjtőfogalom, érthetünk alattuk Lombardiától egészen Flandriáig húzódó hatalmas területről jött lakosokat.⁶ A Pécsen élő hospeseket 1181-ben említik először. A személyek között, akik Marcel prépost özvegyének, Froa asszonynak birtokeladásánál tanúskodtak, előfordulnak német, olasz és francia hangzásúak egyaránt, a nevek között egyértelműen franciának tekinthető Gilbertus ispotályos mester.⁷ A francia eredetű telepések származási helyét a prépost (praepositus) méltóság jelzi. A megnevezés kapcsán a székeskáptalan vezetőjének özvegyére gondolhatnánk. Jóllehet Magyarországon csak a 13. század folyamán valósul meg a cölibátus, és a középkor ebben a

szakaszában a kanonoki javadalmak nem voltak a nőtlenséget már megkívánó nagyobb egyházi rendek felvételéhez kötve, mégis szokatlan lenne, hogy az egyházmegye második embere, a székeskáptalan vezetője a 12. század végén nős pap. A praepositus szónak azonban létezett olyan jelentése is, hogy iudex, illetőleg villicus. A praepositus (prevóst) szó ilyen jelentésben elsősorban Franciaországban, különösen Észak-Franciaországban gyakori.⁸ Ezt a jelentésváltozatot a korabeli magyar latinságban is megtalálhatjuk. Olaszi, a mai Sárospatak mellett fekvő Olaszliszka 1201-ben Imre király által kiadott privilégiumában a telepések bíróját prépostnak nevezik.⁹ A prépost szó említett jelentésének leggyakoribb előfordulási területe (Észak-Franciaország), a pécsi hospesek német és francia hangzású személyneveinek együtt jelentkezése azt mutathatja, hogy a város 1181-ben szereplő telepeseinek egy része a hajdani német-francia nyelvhatár vidékéről származott. A hospesek Pécssett bizonyos önkormányzattal rendelkeztek, külön plébániájuk volt, amelyet Burgardi pap vezetett. Ugyanezen 1181-es oklevél említ Pécs közelében egy Olaszi falut is,¹⁰ s a korban az olasz elnevezés alatt elsősorban franciákat és vallonokat kell értenünk.

A pécsi székesegyház 12. század második felére, végére datálható épületplasztikai díszítései lombard (Szt. Kereszt-oltár) és burgundiai (alttemplomi lejárók reliefsjei) hatást mutatnak.¹¹ A faragványok stílusa és nagy mennyisége valószínűsíti, hogy az építkezésen jelentős számú latin (lombard, burgundiai) kőfaragó dolgozhatott hosszabb ideig, akik közül talán többen véglegesen le is telepedtek Pécssett.

A francia származású Bertalan püspök nyelvét és kultúráját tekintve rokon, hozzá közel álló emberekkel is találkozhatott a városban, így nem volt teljesen idegen számára Pécs már megérkezése idején sem. A lombardok sem lehettek ismeretlenek Bertalan számára, mivel a családi birtokaihoz közeli Lyonban igen sok lombard kereskedő élt, a települést jóformán lombard városnak tekintették.

Bertalan püspök családjának, a Gros-knak a története a 10. század közepétől kísérhető nyomon. Első ismert tagja, I. Josseran a 980-as években Mácon hat legbefolyásosabb urának egyike.¹² Váraik közül először Uxelles vált a család központjává, később azonban Brancion került előtérbe és lett a Gros-k székhelye. Mindkét erődítmény a mâcon-i comte várával rivalizálni tudó hatalmi központ volt.¹³ A Gros család igazán nagy befolyásra a 12. századtól tett szert.¹⁴ Ebben az időben – a század elején – egyik tagjuk Flandriába költözik, s az ősi birtokon maradt rokonok rajta keresztül kapcsolatba kerültek a nyugati udvarokkal, különösen a flandriai grófokkal.¹⁵ A 13. század elején VI. Josseran, Bertalan püspök bátyja kihasználta a Capetingek központosító törekvéseit, a francia király támasza lett a vidéken. 1232-ben IX. Lajos várnagyává, majd 1236-ban a mâcon-i tartomány nemességének hadnagyává nevezte ki őt.

A család politikai befolyásának növekedése a 13. században furcsa módon gazdasági nehézségekkel párosul. Először ezer dijoni livre-ért egy grange-t és a Szent Ipoly-uradalmat zálogosítják el a clunyi apátságnak, majd 1224-ben újabb uradalom következik. 1237-ben 1500 ezüst márkáért Bertalan bátyja átengedi a boutenvant-i várbirtokot, további falvakat és egy temp-

lom kegyuraságát 400 dijoni livre-ért, szintén Clunynek. A Gros család válságát leginkább az mutatja, hogy 1259-ben eladják birtokaik nagy részét, a három várral együtt, köztük a két ősi központot, a brancion-i és uxelles-i várakat.¹⁶

A Mâcon-t irányító hat vezető család is igyekszik tagjainak birtokaikhoz közeli egyházi javadalmakat szerezni. A mēcon-i comte-ok a 12. század elején Besançon-nak és Vienne-nek adnak püspököt, sőt rokonságban álltak II. Callixtus pápával is. A Bágé család egy tagja 1148-1153 között lyoni érsek, továbbá egy-egy tagjuk mâcon-i és autun-i püspök.¹⁷ Érdekes módon a Gros család a világi egyházi javadalmak helyett a szerzetességhez vonzódott. Birtokaik közvetlenül Clunnyel határosak, rezidenciájuk, a brancion-i vár 25 km-re feküdt a híres kolostortól. A család, amióta csak követni lehet történetüket az oklevelekben, jelentős adományokat tett az apátságnak, sőt több tagjuk be is lépett a clunyi bencések közé. A 11. század végén III. Josseran a kolostor tagjává vált, s rövidesen a kolostor őrszerzetese lett.¹⁸ A család a 12. század közepén pedig már apátot is adott a nagyhírű monostornak. Robert le Gros 1130-ban tett fogadalmat Clunyben, majd 1157 áprilisában Petrus Venerabilis halála után apáttá választották. Az apátválasztás körülményei sejtetik, hogy Róbert megválasztásában nem kis szerepe lehetett burgundiai rokonainak, sőt talán nagybátyjának, a flandriai grófnak is. Brancion urai azonban nem sokáig büszkélkedhettek apáttá lett rokonukkal, mivel Róbert apát még megválasztásának évében (1157. november) elhunyt.¹⁹ 1230 és 1235 között újra a család rokona, István de Berzé, majd pedig egyik tagja, Bertalan püspök unokaöccse, István de Brancion került a monostor élére.²⁰ A Gros család egyházi pályára lépő, ismert tagjait vélhetően Cluny közelsége és tekintélye miatt vonzotta a szerzetesség, úgy tűnik, egyedül Bertalanból lett világi pap.

Bertalan püspök Brancion várában láthatta meg a napvilágot. Apja II. Henri le Gros, anyja Vigornyi Bertalan leánya, Beatrix.²¹ A házasságból három fiú született, VI. Josseran, aki Brancion várát kapta; III. Henri, aki Uxelles vár élére került, míg a legfiatalabb fiú, Bertalan papi pályára lépett. A várak felosztása ellenére a családi birtokok oszthatlanok maradtak az idősebb fiú felügyelete alatt.²² Bertalan pécsi püspökké választása alkalmával felmerült problémák lehetőséget adnak a püspök születési évének meglehetősen pontos megállapításához. 1219-ben azzal vádolták Bertalant III. Honorius pápa előtt, hogy nem érte el a III. lateráni zsinat (1179) által a püspöki hivatal betöltéséhez előírt életkort,²³ vádlói túl fiatalnak vélték. A vizsgálat azonban igazolta Bertalant,²⁴ következésképpen 1219-ben alig múlhatott el 30 éves, így nem sokkal 1189 előtt születhetett.

Bertalan fiatalon nem egy környező burgundiai gazdag egyházi javadalom megszerzésére törekedett, hanem elhagyta szülőföldjét, Mâcont. Ezt részben családi tradíciókkal, részben rokoni kapcsolataival magyarázhatjuk. A Gros-k szinte minden alkalmat megragadtak arra, hogy felvegyék a keresztet, részt vegyenek a Szentföld védelmében. Így gyakran találjuk őket Jeruzsálemben. IV. Bertrad 1116-ban tért vissza a Szentföldről, de 1147-ben újra indult. 1190-ben Bertalan apja, II. Henri vette fel a keresztet és indult útnak fegyverrel Jeruzsálem felszabadításáért. Bertalan idősebb testvére, VI. Josseran pedig Szent Lajos 1248-ban indult egyiptomi kereszteshadjáratában

vitézkedett és halt meg 1253 körül.²⁵ A keresztes motivációk nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy Bertalan az 1204-ben elfoglalt Konstantinápolyba került. A keresztesekhez Cîteaux-ban 1201. szeptember 14-én csatlakozhatott, amikor a burgundiai nemesek a ciszterci nagykáptalanon felvették a keresztet. Geoffroy de Villehardouin név szerint is megemlíti a csatlakozó nemesek közül Bertalan közeli rokonait, idősebb és ifjabb Hugues de Berzé-t.²⁶ Bertalan családi kapcsolatai révén is csatlakozhatott a szerveződő hadjáratához. Flandriai rokonsága révén bekerült V. Balduin flandriai gróf leányának, Jolántának VI. Balduin, majd Henrik konstantinápolyi császárok testvérének a kíséretébe.²⁷ Így a fiatal klerikus 1204 és 1215 között a konstantinápolyi császári udvar közvetlen közelében élt.

Az 1213-ban megözvegyült II. András Courtenay-i Péter latin császár (1216–1219) és Jolánta flandriai grófnő hasonló nevű leányának, Jolántának a kezét kérte meg. Az új királynét Magyarországra hozó követtség vezetője Péter győri püspök és Bertold fia Frank volt, akik megjutalmazásuk idejéből ítélve 1216 végén vagy 1217 elején érkezhettek vissza a leendő királynéval II. András udvarába.²⁸

Jolántát, mint a középkorban minden királynét, udvarhölgyekből, papokból és lovagokból álló népes kíséret követte új hazájába. A kíséret tagjai közül néhányat név szerint is ismerünk, például a francia származású Ahalyz asszonyt, Botez nemes feleségét, akit a királyné kérésére jutalmazott meg II. András.²⁹ Csák nembeli Miklós második felesége is francia volt. Csák Miklós kapcsolata a Jolántához közel álló egresi ciszterci kolostorral megengedi azt a feltételezést, hogy az ő felesége is az új királyné udvarhölgyei közül került ki.³⁰ A királynével Magyarországra jött lovagokról sajnos keveset tudunk, csak egy Dénes nevű rokonát³¹ és egy Galterius nevű vitézét³² említik a források. Az utóbbinak neve is valószínűsíti külföldi származását. Ismerjük továbbá Jolánta két klerikusát, Bertalan, Veszprém székeskáptalanjának prépostját, majd 1226-tól püspökét, aki megszervezi Magyarországon a királynéi kancelláriát (1224),³³ és a pécsi káptalan által az 1218-ban elhunyt Kalán püspök utódjául bizonyosan királyi ajánlásra megválasztott Gros Bertalan.

Bertalan – amint arra az előbbieken már utaltunk – pécsi püspökké választása után röviddel feljelentették III. Honorius pápánál, hogy a választás idején nem töltötte még be a törvényesen előírt életkort, sőt a tudományban is járatlan. A pápa azonnal szigorú vizsgálatot indított 1220. augusztus 25-én kelt leveleiben.³⁴ A Bertalanhoz címzettben elrendeli, hogy ha nem töltötte be a szükséges életkort, érvényteleníti megválasztását. Ha viszont csak a tudományban szenved hiányt, akkor csupán az in spiritualibus ügyekben függeszti fel püspöki jogait. János esztergomi érseket, aki a zsinati előírásokkal szemben erősítette meg és szentelte fel Bertalan, eltiltja attól, hogy rendelkezék esztergomi egyházmegyéje jövedelmeivel, a szükséges kiadásokat csak a veszprémi és az egri püspökök beleegyezésével teheti meg. Az ítélet súlyosságát mutatja az, hogy az érsektől a következő pécsi választott püspök megerősítésének jogát is megvonja. A Bertalannal és János esztergomi érsekkel kapcsolatos rendelkezések kihirdetésével és végrehajtásával Róbert veszprémi és Tamás egri püspököket bizta meg a pápa. III. Honorius nagyon körültekintően járt el Bertalan életkorának megállapításánál. Ezzel nem a két magyar

püspököt bízta meg, akik csak megbecsülni tudták volna Bertalan korát, hanem erre a püspök burgundiai családi birtokainak területileg illetékes egyházi vezetőjét, a mácon-i püspököt, azt a főpapot, akinek egyházmegyéjében pappá szentelték Bertalant, és a Brancionhoz közeli La Ferte-i ciszterci kolostor apátját szólította fel.³⁵ Az pápa utasítására a megbízottak gyors, de alapos vizsgálatot tartottak, így III. Honorius öt hónappal később, 1221. január 29-én kiadott bullájában elismeri, hogy Bertalan betöltötte a 30. életévét választása idején.³⁶ Röviddel ezután pedig 1221. április 17-én tudomást szerezve, hogy Bertalan részleges püspöki hatalma miatt a pécsi egyházmegyében nehézségek támadtak, a pápa megadja Bertalannak a teljes püspöki hatalmat, az in temporalibus ügyek intézése mellett az in spiritualibus feladatok ellátását is, azzal a feltétellel, hogy a megfelelő műveltség megszerzéséig mindig vigyen magával egy tudományban jártas férfit.³⁷ Ugyanezen a napon a pápa János esztergomi érseket is felmentette a reá kirótt büntetések alól.³⁸ Bertalan püspök így csak mintegy fél esztendeig volt korlátozva püspökségének irányításában.

Bertalan püspöki tevékenységének bemutatásánál az egyik legfontosabb kérdés székeskáptalannal kialakított viszonya. A pápai oklevelekből kiderül, hogy a káptalan választotta őt püspökké, de Honorius nem tesz említést a káptalan választási jogának felfüggesztéséről, amely ily szabálytalanság esetén alkalmazható büntetés. Ezzel hallgatólagosan elismeri, hogy Bertalan püspökké választását nem a káptalan, hanem a király kezdeményezhette. III. Honorius diplomatikusan hallgat arról, hogy ki jelentette fel előtte Bertalant.⁴⁰ A csak röviddel püspökké választása előtt Magyarországra érkező klerikust, fiatal korát, tudományos képzettségét, illetve annak hiányosságát leginkább pécsi kanonokjai ismerhették. A káptalan elleni szankciók hiánya sejtetni engedi, hogy a pápát tájékoztatók mely körből kerülhettek ki.

A káptalan tiltakozásának természetesen nem a királyi ajánlás volt az oka, mivel az gyakorlatnak számított ebben az időben Magyarországon. Így nem a helyi káptalan tagjaival, hanem a királyi kancellária klerikusaival töltötték be a megüresedett püspökségeket.⁴⁰ A kanonokok elutasító magatartását sokkal inkább a kommunikációs nehézségekben kereshetjük. A püspökké választása idején alig két éve Magyarországon élő, s Jolánta királyné jobbára francia nyelvű, Konstantinápolyból vele érkező kíséretéből álló udvartartásában tartózkodó Bertalan még nem tudhatott magyarul. Hiányos műveltsége pedig latin tudásának nem megfelelő voltát is felveti. Így Bertalannak a kezdeti időszakban még székesegyháza klerikusaival is problémái lehettek a kapcsolatteremtést illetően. Egyházmegyéjével, a laikusokkal nem tudott közvetlenül érintkezésbe kerülni, nem volt képes önállóan pasztorálni, prédikálni, gyóntatni.⁴¹

A kezdeti nehézségek után a püspök és káptalanjának kapcsolata problémáktól mentesnek tűnik. Az első időszak nyelvi nehézségei (tolmácsolás), később pedig gyakori külföldi követjárásai miatt Bertalan rá volt szorulva kanonokjainak a korábbiaknál nagyobb segítségére, ezzel lehetőséget teremtve arra, hogy a káptalan mind erőteljesebben vegyen részt az egyházmegye kormányzásában. A problémamentes viszonyt mutatja, hogy IX. Gergely pápa 1236-ban a püspököt és prépostját együtt küldi ki Kálmán szlavón herceg és

a szlavóniai templomosok vizsáljának rendezésére.⁴² 1239-ben Kálmán és a lovagok között két birtok ügyében újra ellenségeskedés támadt. Bertalan Kálmánnak egy adománya fejében a béke érdekében két falu tizedét átengedi a templomosoknak. Az ügyben a püspök és kanonokjai közösen jártak el,⁴³ így az egymásmegye irányításában az 1230-as években konszenzus jog illette meg a székeskáptalant. Bertalan püspökségének idejére esik a káptalan megerősödése. A rendezett, kiegyensúlyozott viszonyt jelzi a székeskáptalan hitelshelyi tevékenységének egyre növekvő jelentősége az 1230-as évek elejétől.

Bertalan főpapi működésének egyik legismertebb eseménye kolostor-alapítása. A püspök 1225 körül a székvárosa környékén élő remeteket összefogta és egy monostort alapított számukra a Pécshez közeli Üröghegyen.⁴⁴ A remetetelep létezése oklevelekkel 1234-től bizonyítható.⁴⁵ A kolostor templomát Szent Jakab tiszteletére dedikálták. Szent Jakab apostol kultusza a 13. század elején felerősödött Magyarországon,⁴⁶ mégis a patrocinium kiválasztását elsősorban nem ez a tény, hanem sokkal inkább az alapítónak a szenthez való személyes vonzódása magyarázhatja. Bertalan olyan vidékről származott, amelyen keresztül fontos zarándokutak haladtak Compostela felé,⁴⁷ másrészt családja szoros kapcsolatban volt Clunnyel, azzal a monostorral, amely a Szent Jakab sírjához induló zarándokok egyik inspirálója és szervezője volt. Szinte bizonyos, hogy püspökünk is elzarándokolt egykor Compostelába, és az onnan hozott ereklyét helyezte el a remetetelep templomának oltárában. A kolostor birtokait nem különítették el pontosan a püspökség birtokaitól, így igen szoros maradt annak függése a püspöktől. A teljes birtokjogi önállósulás csak a század közepén Bertalan utóda, Achillés püspök alatt történt meg⁴⁸, és vált ezzel teljessé a monostor megalapítása. A 13. század második felében a szerzetesek csatlakoztak a szerveződő pálos rendhez.

Gyöngyösi Gergely pálos generális prior Vitae fratrum eremitarum Ordinis Sancti Pauli című, 16. század elején összeállított munkájában közli Bertalan püspöknek remetéi számára készített, levél formájában kelt reguláját.⁴⁹ A szabályzatot a pálosokkal foglalkozó régebbi szakirodalom autentikusnak tekintette.⁵⁰ Mályusz Elemér viszont bebizonyította, hogy az oklevél már formai okok miatt sem lehet eredeti. Bertalan helyett inkább Gyöngyösi saját fogalmazványának tarthatjuk, amelyben a pálos rend 16. század eleji törekvéseit kívánja visszavetíteni a kezdeti időkre.⁵¹ Alátámasztja mindezt az is, hogy a Gyöngyösi-féle regulával rövidsége és tartalma alapján sem lehet egy alakuló szerzetesi közösség életét normatív módon szabályozni.

Bertalan püspök másik ismert egyházi alapítása a pécsi Szent Bertalan-plébániatemplom felépítése. A középkorban az emberek patrónusuknak tekintették azt a szentet, amelynek nevét viselték, s gyakran gazdag alapítványokat tettek számára.⁵² A magyar krónikakompozíció tudósít arról, hogy II. András király 1217-es kereszteshadjárata idején a Szentföldön több más ereklye mellett megvásárolta Szent Bertalan apostol jobb kezét.⁵³ Jolánta királyné révén az uralkodóhoz közel álló pécsi püspök megszerezhetett egy darabot ebből az ereklyéből, amellyel a templomot épített névadó szentje tiszteletére. Az 1930 körül végzett ásatások megállapították, hogy a Szent Bertalan-templom a tatárjárás körül készülhetett el.⁵⁴

Fontos településtörténeti információkat nyújt Pécs középkori topográfiai fejlődése szempontjából az új plébániatemplom elhelyezkedése. A kanonokok együttélésének megszűnése, az önálló kanonoki házak felépülése a magyar püspöki székhelyeken általában a 13. század elején indult meg. Ezek az épületek és az általuk alkotott utcák legtöbbször a püspöki várak közelében jöttek létre azért, hogy a kanonokok gyorsan eljuthassanak a székesegyházban tartott misékre, amelyeken, legalábbis elvben, kötelező volt részt venniük. A kanonoki kúriák mellett építették fel lakhelyeiket a székeskáptalanba szintén ez idő tájt beköltöző főesperesek is. Így egy új településmag alakult ki a 13. század első felében Pécsen a székesegyháztól keletre. A kanonokoknak természetesen szolgazemélyzetük is volt, melyeknek száma a kanonoki jövedelmek növekedésével emelkedett. Így a megnövekedett lakosságszám egy új plébániatemplom felépítését igényelte. Maga a Szent Bertalan-templom éppen ennek a kialakuló új településrésznek a déli határán épült fel. Kegyura valószínűleg az építtető Bertalan püspök volt,⁵⁵ de a 14. századi adatok már a plébánia és a székeskáptalan szoros kapcsolatát mutatják. További vizsgálatot igényel a templom kegyuraságának alakulása. Úgy tűnik, a templom patrónusi joga átkerült a káptalan tulajdonába, valószínűleg a püspökségéről 1251-ben lemondó Bertalan adta át azt kanonokjainak, s a plébánia mellé egy ispotályt is csatoltak. A templom alapításkori javadalmazásáról nem maradt fenn semmilyen információ, de a pápai tizedjegyzék (1332–1337) alapján plébánosának jövedelme magas volt, egy kanonok bevételeivel egyenlő, s így több káplánt is tartott.⁵⁶

Az új plébániatemplom elhelyezkedése katalizátor szerepet játszott abban, hogy az addig több különálló településcsoportból álló püspöki székvárosban egy központ, egy főtér – a mai Széchenyi tér – jöjjön létre, s ezzel megindult a pécsi belváros máig jellemző topográfiai arculatának kialakulása.

Bertalan püspök egyházmegyéje irányítása mellett részt vállalt a kunországi és a boszniai térítésben. 1227 második felében Béla ifjabb király támogatásával pápai legátusként Róbert esztergomi érsek Kunországban megkezdte a térítést, és Borc fejedelmet népével együtt megkeresztelte, felállítva a kun missziós püspökséget élén Teodorik domonkos tartományfőnökkel.⁵⁷ Az érseket elkísérő püspökök között találjuk Bertalan pécsi főpapot is. Figyelemre méltó, hogy a Kunországban térítő, név szerint említett főpapok mindegyike francia származású. Róbert érsek Liège közelében született,⁵⁸ Rajnald erdélyi püspök normandiai származású,⁵⁹ Bertalan veszprémi püspök Jolántával érkezett Magyarországra, a pécsi Bertalan szülőföldje pedig Burgundia. Az idegen származású püspökök aktív részvételét a missziós törekvésekben több tényező magyarázhatja. Az említett főpapok a latin kereszténység központi vidékeiről származtak, ahol már nem jelentett problémát a pogányság. Számukra szokatlan, hogy itt, a Magyarországgal határos területen még nagy tömegű nem krisztianizált nép élt. A magyar származású főpapok számára ez megszokott, természetes dolognak tűnt, beletörődtek abba, hogy határterületen éltek. A francia származásúak számára ez szokatlan, rendellenes jelenségnek, kihívásnak tűnt. Bennük erősebben lehetett jelen a hit terjesztésének vágya. Mentalitásukra jellemzőbb a vállalkozókedv, a kalandvágy, a hódításvágy, újabb területek és népek meghódítása a kereszténység számára. Inkább

hajlottak a veszélyek vállalására, amit a központból a latin kereszténység periferiájára költözés már önmagában is mutat. Másrészt mint idegeneknek, jövevényeknek még inkább bizonyítaniuk kellett a dinasztia, a befogadó társadalom előtt, mint a hazai arisztokrata származású püspöktársaiknak. Ez aktívabb tevékenységre ösztönözte őket. Könnyebben értették meg és segítették a Magyarországon újonnan megtelepülő domonkosok terveinek megvalósítását is.

Bertalan, úgy tűnik, maga is támogatta a domonkos rend magyarországi megtelepedését. Péccett 1238-ban hallunk először a domonkosok rendházáról. Letelepedésükhöz a város urának, Bertalan pécsi püspöknek engedélye mindenképpen szükséges volt, de elképzelhető az is, hogy éppen az ő hívására érkeztek a szerzetesek. A pécsi rendház a boszniai domonkos térítés egyik bázisa lett. Tudunk arról, hogy innen küldtek a Délvidékre térítőszerzeteseket, és itt őrizték a boszniai székesegyház felépítésére szánt pénzt.⁶⁰ IX. Gergely pápa 1236-ban Róbert esztergomi érseket és Bertalan püspököt bízta meg azzal, hogy támogassák az eretnokségtől elfordult néhai István bosnyák bán fiát, Zobisclaust.⁶¹ Bertalan Száván túli érdekeltségét mutatja Kálmán szlavón herceggel fenntartott szoros kapcsolata is.⁶²

A boszniai misszióban való részvétel is már bizonyos rivalizálást jelentett a kalocsai érsekséggel. Bertalan alatt a pécsi püspökség és a kalocsai érsekség között nyílt határvita alakult ki a Szerémség egyes területeinek hovatarozását illetően. Egy 1228-as perből tudjuk, hogy Bertalan püspök megszerezte – tegyük hozzá, hamis oklevéllel – a szávaszentdemeteri kolostor kegyuraságát.⁶³ Végül Benedek kalocsai érsek személyesen kérte fel 1247-ben IV. Ince pápát, hogy határoltassa el a két egyházmegyét, mivel a biztos határok hiányában sok viszály támadt a két egyházmegye vezetője között.⁶⁴

A Pápaság a vitás egyházi ügyek elintézésére a 13. század elején bevezette a delegált bírák intézményét. A nyomozással, idézéssel, a békesség helyreállításával a közeli vezető egyházi személyek közül bíztak meg kettőhármat. Az efféle felkérések bizonyos mértékig a pápa előtti tekintélyt, a Szentszéknél való ismertséget, elismertséget mutatják. Bertalan püspököt nyolc alkalommal kérték fel ilyen jellegű közreműködésre. Először egy 1224-es oklevél említi, hogy a pannonhalmi apátság és a veszprémi káptalan között már 16 esztendeje a Somogy megyei tordi Szent Üdvözítő és a Szent Apollináris egyházak tizedeinek hovatarozása ügyében folyó per rendezésére III. Honorius a váci püspök és a szentgotthárdi apát mellett Bertalant is megbízta. A felkérés 1223-ban történhetett, 1224-ben azonban maga a pápa jelenti ki, hogy a megbízottak nem haladtak előre az ügyben. A felkért három egyházi méltóság közül kettő végül is megidézte a peres feleket. A váci püspök az ügyben újabb megbízást kapott,⁶⁵ így gyanítható, hogy a ciszterci apát vagy a pécsi püspök nem teljesítette feladatát. Bertalan ezután hosszú ideig nem kap újabb felkérést, mellőzése elárulja, hogy nem serénykedhetett az említett ügyben.

A pécsi püspök hét további felkérése 1231 és 1236 közé esik.⁶⁶ Bertalan tekintélyét Rómában sikeres aragóniai követjárásai alapozták meg, I. Jakab aragón király és II. András Jolánta nevű leányának házasságát ugyanis IX. Gergely pápa is támogatta, másrészt diplomáciai képességei mellett Ber-

talán püspök talán erre az időre szerezte meg a megválasztásakor annyira hiányolt műveltséget. Kánonjogban való jártasságát bizonyítja, hogy két alkalommal is ő volt az egyik megbízott 1236-ban a váradi püspökség betöltése körül akkor már öt éve húzódó ellenségeskedés ügyében történt vizsgálatban.⁶⁷ A vitát az válltotta ki, hogy a váradi káptalan egy része 1231-ben Primogenitus pápai subdiaconust választotta püspökének, míg a másik párt Benedek esztergomi olvasókanonokot.⁶⁸ Bertalan további megbízásainak zöme boszniai és szlavóniai ügyekkel kapcsolatos.

1232-ben és 1234-ben a pápa a Szentföld megsegítésére készülő, a keresztet felvett magyaroknak a fogadalmát megváltoztatva őket a konstantinápolyi császárság támogatására szólította fel. A magyar segítség megszerzésére Gergely győri és Bertalan pécsi püspökök kaptak megbízást.⁶⁹ Figyelmet érdemel az, hogy mindkét alkalommal a pápai oklevél Bertalan mellett említi a laoni Szent Péter-egyház dékánját. Úgy tűnik, a laoni dékán legalább 1232 és 1234 között Magyarországon tartózkodott. A két pápai oklevél nem említi, hogy őt a Szentszék küldte volna ki, így a francia klerikusban Bertalan püspök kíséretéhez tartozó személyt kell keresnünk, aki talán az aragóniai követjárása idején csatlakozott Bertalanhoz Franciaországban, vagy pedig benne kell látnunk azt a tudományban jártas férfit, akit a pápai előírásnak megfelelően Bertalannak maga mellé kellett vennie mindaddig, amíg a szükséges műveltséget meg nem szerzi, s aki így a bizalmas kapcsolat folytán a későbbiekben is a püspök kíséretéhez tartozott. Ezek a pápai megbízások egyben azt is mutatják, hogy az egykoron Konstantinápolyból Magyarországra érkező püspök továbbra is kapcsolatban maradt a latin császársággal, legalábbis érzelmeit illetően, és feladatot vállalt a császárság védelmére küldendő keresztesek toborzásában.

A továbbiakban Bertalan világi megbízatásait tekintjük át. A középkori püspökök mint a királyi tanács tagjai, gyakran kaptak világi jellegű diplomáciai feladatokat. I. Jakab aragón király és II. András Jolántától született hasonló nevű leánya házasságának diplomáciai lebonyolítását Bertalan pécsi püspök végezte. I. Jakab aragón királlyal, a Földközi-tenger nyugati medencéjének legbefolyásosabb uralkodójával kötött házasság nem volt rangon aluli II. András leánya számára,⁷⁰ így sikeres lebonyolítása növelte az Árpádok, II. András külföldi tekintélyét. A dinasztikus házasság előkészítése még Jolánta királyné életében megkezdődött. Bizonyosan az ő kezdeményezésére bízta meg II. András király a hely- és nyelvismerettel is rendelkező Bertalan püspököt a Barcelonába induló követség vezetésével. A pécsi püspökség 1235-re datált hamis adománylevele szerint Bertalan négy alkalommal járt Aragóniában, egyházmegyéje jövedelmeiből fedezett kiadásai 5 ezer marka ezüstöt tettek ki.⁷¹ Az utazások időpontjai 1229–30, 1233, 1234–35 és 1235-re tehetők.⁷² 1233-ban Jolánta királyné halála után Aragónia mellett fel kellett keresnie a elhunyt királyné namuri birtokát Flandriában, auxerre-i birtokát Franciaországban és néhány burgundiai birtokot a tulajdonjogi kérdések rendezése végett.⁷³

Jakab és Jolánta királyné első, ideiglenes házassági szerződéséről 1233. február 20-án állított ki oklevelet Barcelonában Bertalan püspök és Bernardus ispán, II. András másik követe. Jolánta hozománya a provizórikus

házassági szerződéslevélben a következő pontokban foglalható össze: 1. 10 ezer márka ezüst anyai hozományként; 2. 200 márka arany behajtásának átengedése, amellyel az osztrák herceg tartozik II. Andrásnak; 3. a namuri birtorrész Flandriában; 4. Jolanta anyjának franciaországi, burgundiai és magyarországi birtokai; 5. édesanyjától rámaradt ingóságok.⁷⁴

A végleges oklevelet a hozományról 1235-ben I. Jakab király két követe előtt Magyarországon adta ki II. András. Az első szerződést némileg módosították. Az osztrák herceg 200 aranymárkás tartozásának átengedése kimaradt, s helyette a korábbi 10 ezer márka ezüstöt 12 ezerre emelték. Az összeg kifizetésére lekötötték a harmincadvámot, amelyből évi 1500 ezüst márkánként kellett törleszteni a 12 ezer márkát.⁷⁵ A pénz behajtására Bertalan pécsi püspököt, továbbá a johanniták és a templomosok magyarországi mestereit bízták meg. Megbízásukat IX. Gergely pápa is megerősítette.⁷⁶

A szerződés után II. András leányát újra Bertalan püspök vezette követség kíséerte Aragóniába. A határon, Perpignanban a király nagybátyja fogadta ünnepélyesen a követséget,⁷⁷ majd Barcelonában a Szent Eulália-székesegyházban Berengár érsek jelenlétében a pécsi püspök 1235. szeptember 8-án összeeskette I. Jakab aragón királyt és magyarországi Jolántát.⁷⁸

A burgundiai és aragóniai diplomáciai küldetések több ízben is alkalmat nyújtottak Bertalannak arra, hogy évtizedek óta nem látott rokonait felkeresse, bekapcsolódjon családja ügyeinek intézésébe. 1230. februárjában János chalon-i comte-tal együtt közvetít testvére, Jossieran és Cluny viszályának rendezése érdekében.⁷⁹ A következő esztendő augusztusában ugyan nem tartózkodik Bertalan Burgundiában, de testvére egy birtokzálogosítási ügyben szükségesnek tartja megjegyezni, hogy azt meg fogja majd erősíteni a pécsi püspök.⁸⁰ A burgundiai tartózkodások lehetőséget adtak arra is, hogy felkeresse a clunyi monostort, amelynek élén 1230 és 1235 között két rokona állt. Szülőföldjének viszontlátása alkalmából már az 1230-as évek elején megfogalmazódott Bertalanban, hogy egykor lemond majd a pécsi püspökségről és Magyarországról visszatér Burgundiába. Ennek szellemében 1234-ben, amikor felkereste apja sírját a clunyi monostorban, saját magának is sírhelyet választott.⁸¹ 1235. február 8-án Cluny mellett kiadott pecsétetes oklevelében pedig 12 márka aranyat adott lemezekben zálogba a clunyi konventnek abból a célból, hogy a monostorban nyugvó őseinek lelkéért évenként évfordulós gyászmisét tartsanak.⁸² Mályusz Elemér hívta fel a figyelmet arra, hogy milyen hatalmas összeg felett rendelkezhetett szabadon egy magyar püspök a 13. század elején, és azt milyen könnyen kivihette az országból.⁸³

Felvetődik a kérdés, milyen haszna volt Pécsnek Bertalan költséges utazásaiból. Az oklevelekben a 13. század végén említett Gallicus-nak, Latinus-nak nevezett pécsi lakosok között⁸⁴ nem kereshetünk-e olyanokat, akik nem a 12. század folyamán, hanem a 13. században telepedtek meg a városban esetleg Bertalan utazásaihoz, hazalátogatásaihoz kapcsolható hospes-toborzás eredményeként? Másrészt talán Bertalan révén került ki Franciaországba az a Dalmatius nevű magyar származású lovag, aki 1244-ben a clunyi apáttól a Szent Ipoly-kerületben hűbértartást kapott, amelyről Siguinus mácon-i püspök oklevelet is kiadott.⁸⁵

Bertalan püspök aragóniai és burgundiai követjárásainak volt egy szá-

mára igen kellemetlen következménye. Az 1232 vége és 1234 tavasza között Magyarországon tartózkodó pápai legátus, Pecorari Jakab, mialatt ő II. András király megbízásából Hispániában és Burgundiában járt, távolléte miatt felfüggesztette püspökségében. Jakab legátus lépése meglehetősen szokatlannak, mivel a püspök az ország érdekében hagyta el egyházmegyéjét, és a főpapok ilyen jellegű szolgálatok miatti távollétei teljesen természetesek voltak a korban. Az eset annál is furcsább, mivel a pápa, IX. Gergely is támogatta a házasság létrehozását, az aragón király a pápa vazallusa volt. Bertalan sikeres követjárásai pedig hozzájárultak ahhoz, hogy Jakab aragón király ne IX. Gergely legfőbb ellenségének, II. Frigyes császár birodalmához tartozó Babenberg-családdal, hanem az Árpádokkal lépjen dinasztikus kapcsolatba,⁸⁶ ezért Bertalan követjárásainak eredményeit a Szentszéknél is figyelemmel kísérhették. A felfüggesztés az 1233-as út kapcsán történt, és Bertalan visszatérése után 1234-ben azonnal kérvényezte a pápától a büntetés alóli felmentését, melyet 1234 decemberében meg is kapott.⁸⁷ A legátus döntésének célja így semmiképpen sem az volt, hogy ezzel megakadályozza Bertalan diplomáciai útját, lépését inkább személyes indítékok motiválhatták. Pecorari Jakab bíboros a ciszterci rend tagja volt,⁸⁸ Bertalant viszont a nagy riválisához, Clunyhez fűzték szoros kapcsolatok. Az 1230-as évek legelején Cluny és Cîteaux kapcsolatai rövid időre újra megromlottak. Clunyben az 1230-as évek az anyagi felvirágzás időszaka, de fegyelmi szempontból a helyzet egyre rosszabb lett. IX. Gergely pápa 1231. július 28-i bullájában elrendeli, hogy Clunyben szervezeti szempontból Cîteaux-t kövessék, tartsanak a ciszterekhez hasonlóan és az ő segítségükkel nagykáptalanokat. Clunyben megaláznak tartották a pápai rendelkezést, vonakodtak azt végrehajtani. IV. Ince pápánál pedig kieszközölték, hogy a nagykáptalanok rendezésénél ne a ciszterek, hanem a karthausiak legyenek segítőként jelen.⁸⁹ Pecorari döntésében így a clunyi bencések és a ciszterek súrlódásának magyarországi „hullámverését” láthatjuk. A felfüggesztéssel akarta a legátus megakadályozni Bertalant abban, hogy egyházmegyéje javaiból a pápa utasításával is dacoló Clunyt adományokban részesítse.

Az Aragóniából 1235 őszén hazaérő Bertalan megbízóját, II. Andrást már nem találta életben. A püspök azonban az új király, IV. Béla alatt is megtartotta befolyását. A pécsi püspök IV. Bélával már az 1220-as évek elején jó viszonyba került, amikor a leendő uralkodó a Délvidéket kormányozta, majd Bertalan részt vett a Béla által támogatott kun misszióban. Bertalant gyakran találjuk a király közelében. Így Róbert érsek mellett személyesen is jelen van három más világi előkelőn kívül 1238. január 29-én, mikor IV. Béla megerősíti a johanniták birtokait.⁹⁰ A tatárjárás alatt is a király mellett találjuk a püspököt.

Rogierius tudósításából tudjuk, hogy a muhi csatában Bertalan egyházmegyéjének katonáit személyesen vezette hadba, de amikor látta, hogy az ütközet elveszett, csapatával kitört a szekérvárból. A püspököt a tatárok üldözőbe vették, végül a Muhi alá katonáival késve érkező (Kán nembeli) László sqmogyi ispán mentette meg a menekülő pécsi püspök életét.⁹¹

A tatárjárás alatt Bertalan István zágrábi, Báncsa István váci püspökkel és Benedek kancellárral, választott kalocsai érsekkel együtt IV. Béla Tenger-

mellékre menekült udvarában tartózkodott Spalatóban.⁹² Bertalan püspöki székhelyét, Pécsét kifosztották a tatárok, a székesegyház sekrestyéjében őrzött hiteleshelyi oklevelek is elpusztultak.⁹³ A kanonokok azonban idejében elmenekültek. 1242. február 2-án a pécsi káptalant Székesfehérváron említi egy pápához írt levél, s a Rómába küldött beszámolóban Pécs már nem szerepel a tatároknak még ellenálló települések között.⁹⁴

Pécsnek a tatárdúlás utáni újjáépítésében, az egyházmegye újrászervezésében Bertalannak nemigen volt módja részt venni. Bánca István esztergomi érsekké választása után, úgy tűnik, Bertalan veszi át a volt váci püspök diplomáciai feladatait, és így újabb királyi megbízatások vártak rá. Dénes herceggel, szlavón bánnal a Tengeremellékre küldik, hogy közvetítsenek a Spalato és Trau között kirobbant háborúskodásban. A király a tatárjárás alatt neki menedéket adó Trau oldalára állt, a spalatóiak viszont erre az eretnek Ninoszláv bosnyák bántól kértek segítséget. IV. Béla seregével Ninoszláv ellen vonult, de az őt közben felkereső és mentetőző spalatói küldöttségnek látszólag megbocsátott, kérve tőlük, hogy válasszák spalatói érsekké a nemes és tudós Csák Ugrin csázmai prépostot. Csák Ugrin érsekké választását azonban a spalatói káptalan megtagadta, mondván, csak érett megfontolásból választanak főpapot maguknak, parancsra vagy tömegnyomásra nem. Két hét múlva a város közelébe érve Dénes bán serege Salonánál vert táborn, majd 1244. július 12-én megostromolták Spalatót. A magyar sereget csapatokra osztották. A bán mellett közvetlenül a Bertalan püspök irányította csapat vezékedett, majd Phile zágrábi prépost katonái, végül a trauiak és a klisszai várnagy harcolt. A spalatóiak a belső várba szorultak vissza. A magyarok az elfoglalt nyugati városrészt felgyújtották, az ott lévő összes fa és vesszőből font ház leégett, sőt húsz kőház is megperzselődött. A harc hevesességét mutatja, hogy az ostrom napján ötszáz ház pusztult el a városban. Spalatói Tamás szerint a polgárok 10, a magyarok és a trauiak pedig 30 embert vesztek az ütközetben. Végül a spalatóiak békét kértek és elfogadták a király követének 1244. július 19-én kiadott békediktátumát.⁹⁵

1244. decemberének végén IV. Ince pápa Lyonban zsinatot hirdetett, és 1245. január 3-án felszólítja az egyház vezetőit az azon való részvételre.⁹⁶ IV. Ince pápa június 28-án a tárgyalásokat megnyitó első plenáris ülésen a lyoni katedrálisban az egyház öt sebe, a zsinat fő témái között említette a mongol betörést Európába.⁹⁷ Jóllehet a zsinat tárgyalásaira rányomta bélyegét a Pápaság és II. Frigyes császár közötti konfliktus, ennek ellenére foglalkoztak – a harmadik plenáris ülésen – a tatár kérdéssel.⁹⁸ Meghallgatták Péter orosz érsek beszámolóját, aki áttekintést adott a tatárok etnikai és vallási helyzetéről. Vélhetőleg a ferencesek játszottak aktív szerepet a kérdés tárgyalásánál.⁹⁹ A záródokumentumok közül a „Christianae religionis cultum...” kezdetű konstitúció foglalta össze a kérdésben kialakult álláspontot. A zsinati döntés a tatárkérdést a ferences befolyás nyomán elsősorban missziós problémának tekintette, s nem katonainak. A rendelkezés második szakasza leírja a tatárok pusztítását, a harmadik részben pedig felszólítja a veszélyeztetett területeken élő népeket, hogy árkokkal, falakkal, várak építésével akadályozzák meg a tatárok támadását. Végül elrendeli: a tatárok várható előrenyomulásáról azonnal értesítsék a Szentszékét, hogy a pápa kérni tudja a

hívek segítségét.¹⁰⁰ Péter érsek beszámolójához hasonlóan a zárórendelkezés is említi Magyarországot. Felvetődik a kérdés, képviseltette-e magát IV. Béla és a magyar egyház Lyonban. Fraknoi és a zsinatról készült újabb monográfia szerint igen, mégpedig Bertalan pécsi püspök révén.¹⁰¹ Györffy György viszont nem említi magyar résztvevőket.¹⁰² A lyoni zsinat tárgyalásainak aktái nem maradtak fenn. Matheus Parisiensis beszámolójából tudjuk, hogy ott közel 150 főpap jelent meg, elsősorban Hispániából és Franciaországból. Német területekről viszont csak egy-két püspök merészkedett elmenni. A krónikás a résztvevők felsorolásánál meglepődve ki is emeli: annak ellenére, hogy Magyarország nagy részét a tatárok elpusztították, az országból senki sem érkezett a zsinatra.¹⁰³ Ez tehát arra mutat, hogy Bertalan püspök sem lehetett jelen. Magyarország pusztulásáról az orosz érsek mellett Berthold aquileiai pátriárka, IV. Béla rokona és az angol követség tagjaként Lyonban tartózkodó, a tatárjárást személyesen átélő és Síralmas énekében megörökítő Rogerius számolhatott be.¹⁰⁴

A tatárkérdés kiéleződése miatt másfél évvel a zsinat után Bertalan püspök újabb diplomáciai feladatot kap, IV. Béla megbízásából felkeresi a még mindig Lyonban tartózkodó IV. Ince pápát. 1246–1247 fordulóján fenyegető hírek érkeztek IV. Béla udvarába a tatárok újabb európai támadásáról. A király a zsinat határozatának megfelelően a segítség reményében azonnal értesítette IV. Incét. 1246 végén Jakab fratert, ferences tartományfőnököt küldte Lyonba,¹⁰⁵ majd a pécsi püspököt. Bertalan hosszabb ideig a pápai udvar közelében maradt, mert az 1247-re, esetleg 1248-ra datálható, év nélkül november 11-én kelt ún. tatárlevéllel együtt kiadott levelével IV. Béla Simon ispánt küldi követségbe a pápához, akinek Bertalan püspökkel együtt kellett felkeresnie IV. Incét.¹⁰⁶

Úgy tűnik, Bertalan 1247 után már nem is tért vissza Magyarországra. Az 1251 áprilisáig Lyonban maradó pápa közelében,¹⁰⁷ valószínűleg jobbra a várostól nem messze fekvő családi birtokain tartózkodott. 1251 elején végleg lemondott a pápa előtt^{107a} a pécsi püspökségről. Utódja a Hont-Pázmány nembeli Achillés királyi alkancellár, fehérvári prépost lett, aki 1251 júliusában már mint választott pécsi püspök szerepelt.¹⁰⁸

Bertalan lemondásának több oka lehetett. Egyrészt diplomáciai sikerelensége a tatárkérdésben, hiszen érezhette, hogy IV. Béla is elveszítette hitét a nyugati segítségben egy tatár betörés esetén. Másrészt családjának komoly anyagi nehézségei támadtak a század közepén, a birtokokat addig irányító bátyja, VI. Josseran viszont 1248-tól Burgundiától távol IX. Lajos mellett harcolt Egyiptomban.¹⁰⁹ A Gros család anyagi gondjaival függhet össze az, hogy Bertalan lemondásakor a pápától a pécsi püspökség jövedelméből élete végéig 200 márka ezüst "nyugdíjat" kapott.¹¹⁰ Végül talán a legfontosabb érv a lemondás mellett Bertalan életkora lehetett. A püspök 1251-ben elmúlt már 62 éves, és ez a 13. században már igencsak előrehaladott kornak számított.¹¹¹ Készülnie kellett a földi világ elhagyására, és Clunyben, apja sírhelye közelében akart örök nyugalmat találni, amint arról már 1234-ben rendelkezett.¹¹²

IV. Béla tudomásul vette Bertalan lemondását, s úgy tűnik, nem gördített akadályt a pápa által előírt "nyugdíj" folyósítása elé sem, elismerve

ezzel diplomatájának évtizedeken át nyújtott szolgálatait. A püspök pedig a királytól kapott magyarországi birtokait visszaadta az uralkodónak, amint azt a Váska melletti Szent Márton föld is bizonyítja.¹¹³

Bertalan a számára megítélt járadékot azonban két év múltán sem kapta meg. Ezért vállalva a hosszú utazás minden kockázatát 1253 májusában személyesen felkereste IV. Ince pápát Assisiben.¹¹⁴ A megígért 200 márka folyósítása elmaradásának oka a pécsi püspökség anyagi nehézségei voltak. Bertalan utódja, Achillés alig hogy átvette az egyházmegye kormányzását, fél évre rá elhunyt.¹¹⁵ Utódja a Záh nembeli Jób alkancellár lett, aki 1252. június 15-én mint választott püspök szerepelt.¹¹⁶ A kánoni előírásoknak megfelelően csak megerősítése és felszentelése után rendelkezhet javadalmának jövedelmével a püspök, addig inkább csak a kiadások jelentkeztek. Jellemző a pécsi püspökség anyagi nehézségeire, hogy Jób püspök Itáliába küldött követei, György mester és Dénes pécsi kanonokok 1253. február 20-án engedélyt kaptak a pápától, hogy püspökük nevében 15 márka arany értékig kölcsönt vegyenek fel,¹¹⁷ de már május 6-án újabb engedélyt kértek további 19 márka arany hitel felvételére.¹¹⁸ Ilyen helyzetben méltányosabbnak találta IV. Ince pápa, hogy Bertalan járandóságát a felére, 100 márka tiszta ezüstre mérsékelje. Ezt viszont 1254-től minden május elsején a Velence melletti johanita rendházban a pécsi püspök követeinek kiközösítés terhe alatt át kellett adniuk Bertalannak vagy megbízottjának.¹¹⁹ A Bertalanra nézve hátrányos döntés ellensúlyozására a pápa az egykori püspök kérésére kegyet gyakorolva megengedi neki, hogy két klerikusának, akiket arra méltónak tart, Burgundiában két-két egyházi javadalmat adhat még akkor is, ha azokhoz pasztorális feladatok tartoznak.¹²⁰ 1253. május 8-án Assisiben hallunk utoljára Bertalan püspökről, aki valószínűleg röviddel ezután elhunyt.

Bertalan püspök mentalitását a viszonylag sok adat birtokában is nehéz hét évszázad múltával megrajzolni. Vonzódott a szerzetességhez, különösen a monasztikus és a remete életformához, ezt Clunyvel való bensőséges viszonya és a remetetelep alapítása is mutatja. A remeték támogatásának, összefogásának gondolatát hosszú konstantinápolyi tartózkodásának tapasztalatai inspirálták, ahol volt alkalma megismerni és megérteni a keleti kereszténység erős remetehagyományait, de Bertalan támogatta az újonnan alakult domonkosokat is. A püspök fiatal korában nem törekedett a főpapi feladatok ellátásához nélkülözhetetlen tudás, elsősorban kánonjogi ismeretek megszerzésére, ezt azonban idővel sikerült pótolnia. A kánonjog elsősorban a törekvő világi egyházi középréteg számára volt fontos, mivel feladataik ellátása mellett a gazdagabb egyházi javadalmak megszerzésére irányuló törekvéseiből gyakran keletkező vitákban, perekben eredményesebben tudták védeni saját érdekeiket. Bertalan fiatal klerikusként nem a párizsi egyetemet, az intellektuális élményeket, hanem a kereszteshadjáratot, az utazást, az ezzel járó veszélyeket és kalandokat választotta. Egyházi karrierjénél pedig a tudományban való jártasság helyett rokonai – elsősorban a flandriai grófokkal fennálló – kapcsolatainak segítségére számított. Bertalan püspök egyéniségére jellemző az is, hogy kortársainak többségével ellentétben sokat utazott, világot látott emberré vált, és a korabeli Európa jó részét megismerte.

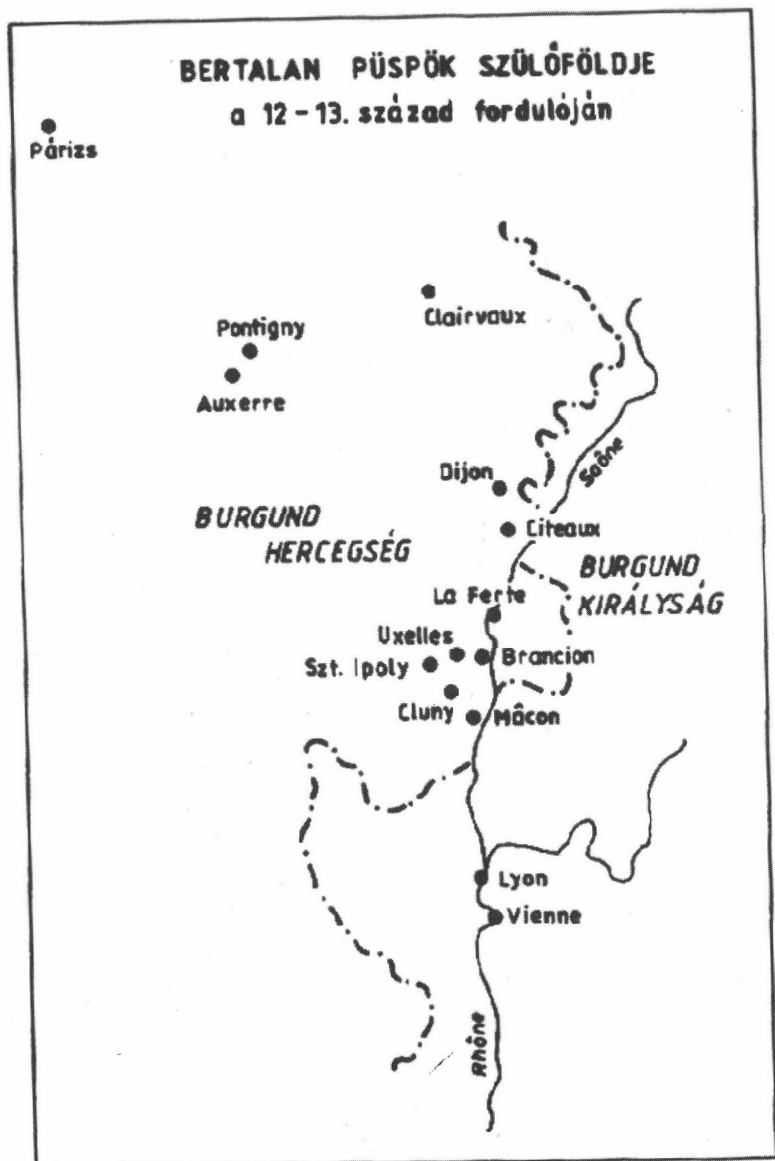
A szakirodalomban felvetődött az a feltételezés, hogy Bertalan clunyi

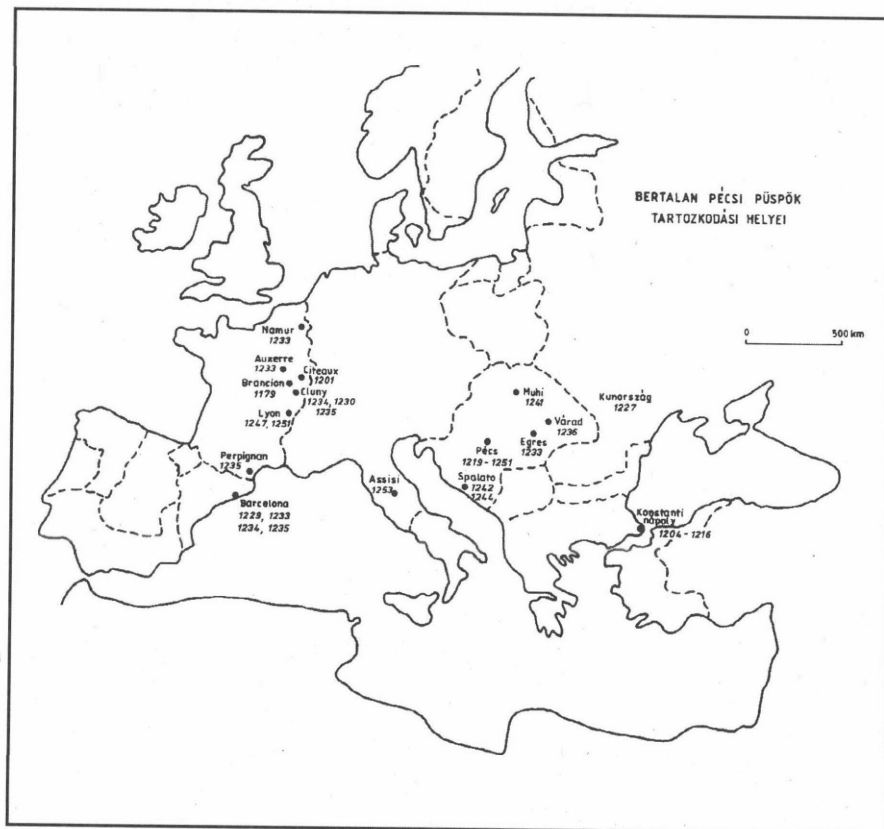
bencésből lett püspökké, illetve hogy élete végén belépett a clunyi kolostor szerzetesei közé.¹²¹ A Clunyvel való szoros kapcsolata ellenére forrásaink, köztük Bertalan Clunyben kiadott oklevelei sem említik ezt.¹²² Püspökségéről történő lemondása után 1253-ig bizonyosan nem lett szerzetes, amint ezt IV. Ince pápa oklevelei mutatják, illetve azon engedélye, hogy a volt püspök kíséretéhez tartozó világi klerikusainak megfelelő javadalmakat biztosítson.¹²³

A Magyarországra költöző királynék kíséretében érkezőket gyakran követték rokonaik is. Bertalan hozzátartozói közül senki sem telepedett le Magyarországon. A sok diplomáciai küldetése miatt Bertalan néhány évtől eltekintve szinte állandóan úton volt. Ez is hozzájárulhatott ahhoz, hogy nem tudott igazán gyökeret eresztetni új hazájában. Részben ennek tudható be korán megfogalmazódó visszavonulási szándéka, végül pedig hazatérése. Sajnos, kérdés marad, hogy a magyar nyelvet elsajátította-e, s ha igen, mennyire. A kezdeti időszakban nyelvi problémák miatt a francia származású klerikusokkal állt szorosabb kapcsolatban. Így a királyi tanácsban, hogy aktívan részt vegyen és a világi előkelőkkel is megértesse magát, tolmácsokra vagy francia származású püspöktársai segítségére volt szorulva.¹²⁴ Ugyanakkor viszonylag fiatalon került Magyarországra és lett a magyar prelátus tagja, így megtanulhatta új hazájának nyelvét is: Magyar tudását sejteti az, hogy Spalato ostrománál az egyik csapat irányítását ő látta el.¹²⁵ A katonáknak ugyanis latinul vagy franciául nem adhatott ki parancsot, tolmács segítségével pedig nehézkes egy ostromot irányítani.

Magyarország a világiak közül leginkább az Imre és II. András királyok alatt Aragóniából, Bertalan szűkebb hazájához hasonló kulturkörből bevándorolt Nagymartoniak őseivel került szoros kapcsolatba, akikkel kommunikációs problémái sem lehettek.¹²⁶ 1233-as barcelonai követjárásánál a családhoz tartozó Bertrandus ispánt, 1247-ben pedig Simon ispánt találjuk mellette. A követségek összeállításánál a diplomáciai érzék és a helyismeret mellett a küldöttség tagjainak egymáshoz fűződő viszonyát, szimpátiáját is figyelembe kellett venniük az uralkodóknak. A világi eliten belül a Nagymartoniakon kívül kizárólag a dinasztia tagjaihoz, Jolánta királynéhez, II. Andráshoz, IV. Bélához és Kálmán herceghez fűzték szorosabb kapcsolatok a pécsi püspököt. Bertalan egy olyan főpap típusát testesíti meg, aki családja támogatása helyett kizárólag egyházmegyéjéért, királyáért tevékenykedik, ha kell, még fegyverrel is. A világi hatalmasságok pártharcaiból már a rokoni kötelékek hiánya folytán is kivonja magát.

Gyakori távolléte ellenére Gros Bertalan magyarországi püspöki működésének emlékét máig őrzik a jakabhegyi kolostor romjai, a 16. században dzsámivá alakított pécsi Belvárosi plébánia és Pécs főterének kialakulása.

Jegyzetek

1. ifj. Horváth J.: Calanus püspök és a Vita Attilae. Budapest, 1941. 12.
2. Szentpétery I.: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I. Budapest, 1923. (a továbbiakban: RA.) 949. és 957.
3. RA. 974. és 3056.; Timár Gy.: Pécs egyházi társadalma Károly Róbert korában. Pécs 1982. (a továbbiakban: Timár) 20.
4. Timár 20–22.
5. Árpád-kori és Anjou-kori levelek. Szerk. Makkai L. és Mezey L. Budapest, 1960. (a továbbiakban: Árpád-kori levelek) 109.; Holub J.: Bonipertus. In: Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 1959. 97-9.
6. Szalay J.: Városaink nemzetiségi viszonyai a XIII. században. (a továbbiakban: Szalay) In: Századok: 14. (1880) 544-8.; Auner M.: Latinus. (a továbbiakban: Auner) In: Századok: 50. (1916) 33–35.; Székely Gy.: A székesfehérvári latinok és vallonok a középkori Magyarországon. In: Székesfehérvár évszázadai 2. Székesfehérvár, 1972. (a továbbiakban: Székely) 61–7.
7. III. Béla magyar király emlékezete. Szerk. Forster Gy. Budapest, 1900. (a továbbiakban: Forster) 345.
8. Szalay 552.; Auner 37. és Székely 63.
9. Fejér Gy.: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis V/1. Budae 1829. (a továbbiakban: F.) 181–3.
10. Forster 345.
11. Árpád-kori kőfaragványok. Szerk. Tóth M. és Marosi E. Székesfehérvár–Budapest, 1978. 39–44. és 137–8., a vonatkozó rész Tóth M. munkája; A művészettörténet Magyarországon. Szerk. Aradi N. Budapest, 1983. 27–30., a vonatkozó rész Marosi E. munkája.
12. Duby, G.: La société aux XIe et XIIe siècles dans la région mâconnaise. Paris 1953. (a továbbiakban: Duby) 143.
13. Duby 165.
14. Duby 437.
15. Duby 466.
16. Duby 552–8. és 579.
17. Duby 465.
18. Duby 192.
19. Huyghebaert, N.: Une crise a Cluny en 1157: l' élection de Robert le Gros successeur de Pierre le Vénérable. In: Revue Bénédictine 93 (1983) 337–53.
20. A szakirodalomban nincs egységes álláspont arról, hogy 1230 és 1235 között ki állt a clunyi monostor élén. Duby 465. szerint Berzé István; a Dictionnaire d' histoire et de géographie ecclésiastiques XIII. Paris 1953. (a továbbiakban: Dictionnaire) 81–3. szerint először Brancion-i (II.) István, majd Berzé (III.) István; Pacaut, M.: L' Ordre de Cluny. Paris, 1986. 244. szerint II. István és III. István apátok mindketten Brancionból származtak. Bármely vélemény legyen is helyes, az 1230–1235 között Clunyt irányító apát(ok) Bertalan püspök közeli rokonai voltak.
21. Vajay Sz.: Dominac reginae milites. Árpád-házi Jolánta magyarjai Valencia visszavétele idején. In: Mátyusz Elemér emlékkönyv. Szerk. H. Balázs É., Fügedi E. és Maksay F. Budapest, 1984. (a továbbiakban: Vajay) 402.

22. Duby 445–6.
23. Ganzer, K.: Papsttum und Bistumbesetzungen in der Zeit von Gregor IX. bis Bonifaz VIII. Köln–Graz, 1968. (a továbbiakban: Ganzer) 18–9.
24. Theiner, A.: Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia. I. Romae, 1859. (a továbbiakban: Theiner) 24–26.; Pressutti, P.: Regesta Honorii papae III. Bd. I. (reprint) New York, 1978. (a továbbiakban: Pressutti) 2642. reg.
25. Duby 466. és 579.; Vajay 402.; Europäische Stammtafeln. Neue Folge. Hrsg. v. Schwennicke, D. III/1. Marburg 1984. (a továbbiakban: Stammtafeln) 122. tábla.
26. Geoffroy de Villehardouin: Bizánc megvétele. Budapest, 1985. 19. (45. fejezet).
27. Stammtafeln II. 6. tábla.
28. RA. 322. és 336.; Wertner M.: Az Árpádok családi története. Nagybecskerek, 1892. (a továbbiakban: Wertner) 421–2.; Pauler Gy.: A magyar nemzet története az árpádházi királyok alatt. II. (reprint) Budapest, 1984. (a továbbiakban: Pauler II.) 54.
29. Smičiklas, T.: Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae ac Slavoniae. III. Zagrabiae, 1905. (a továbbiakban: Smičiklas) 183.
30. Karácsonyi J.: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. I. Budapest, 1900. 295.
31. Wertner 444–5.; Thallóczy L.: Árpádházi Jolánta Aragon királynője. (a továbbiakban: Thallóczy) In: Századok: 31. (1897) 586.
32. RA. 540.
33. Fejérfpataky L.: A királyi kancellária az Árpádok korában. Budapest, 1885. 98.
34. Theiner I. 24–5.
35. Pressutti I. 2642.; Mácson püspöke Pontius de Villars volt 1199-től, így személyesen is ismerhette az 1201 körül szülőföldjéről elkerült Bertalant. Eubel, K.: Hierarchia catholica medii aevi II. Münster, 1898. 345.
36. Theiner I. 26.
37. Theiner I. 28.; Bertalan műveltségét, nyelvi igényességének szintjét mutatja okleveleknek a stílusa. A nevében kiadott oklevelekben számtalan kirívó ritmustalanságot állapítottak meg. Rácz E.: A ritmikus próza XII–XIII. századi okleveleinkben. Budapest, 1927. 23.
38. Theiner I. 28.
39. Theiner I. 24–5.
40. Koszta L.: Az 1306-os pécsi püspökválasztás. In: Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica. 98. Szeged 1993. 40–1.
41. A nyelvi problémákra: Richter, M.: Kommunikationsprobleme im lateinischen Mittelalter. (a továbbiakban: Richter 1976.) In: Historische Zeitschrift 222. (1976) 56–67.; uő.: Sprache und Gesellschaft im Mittelalter. Stuttgart, 1979. (a továbbiakban: Richter 1979.) 58–60. és 73.
42. Theiner I. 146–7.
43. Smičiklas IV. 80–1.
44. Kisbán E.: A magyar pálos rend története (1225–1711). I. Budapest, 1938. (a továbbiakban: Kisbán) 15–7.
45. A Bertalan által a kolostoroknak adott birtokok felsorolását Achilles püspök 1252-es oklevele tartalmazza. Hazai Oklevéltár 1234–1536. Budapest, 1879. 24–27.

46. Bogyay T.: A jáki apátsági templom és Szent Jakab-kápolna. Szombathely, é.n. 84.; Guzsik T. – Fehérváry R.: A magyar pálos rendi építészet kialakulása, első periódusa. In: Építés-Építészettudomány 12. (1980) 200–1.
47. Battineau, Y.: Der Weg der Jakobspilger. Bergisch Gladbach, 1989.³; Jedin, H.: Atlas zur Kirchengeschichte. Freiburg, 1987. 18.
48. Kisbán 17.; Gregorius Gyöngyösi: Vitae fratrum eremitarum Ordinis Sancti Pauli primi eremita. Ed. Hervay F. Budapest, 1988. 37.
49. uo. 37–8.
50. Kisbán 15–7.
51. Mályusz E.: A Pálosrend a középkor végén. In: Egyháztörténet 3. (1945) 19–20.; Mályusz E.: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Budapest, 1971. 257–8.
52. Klaniczay G.: A középkori magyarországi szentkultusz-kutatás problémái. In: Történelmi Szemle 24. (1981) 280.
53. Scriptores rerum Hungaricarum. I. Ed. Szentpétery I. Budapest, 1937. (a továbbiakban: SRH.) 466.; az ereklye Magyarországra kerülése Szent Bertalan kultuszának felerősödését eredményezte, Pécs mellett pl. Brassóban (Györffy Gy.: Az Árpád-kor Magyarország történeti földrajza I. Budapest, 1987. 827.; Marosi E.: Az Árpád-kori művészet történetéhez. In: Fejezetek a régebbi magyar történelemből II. Szerk. Makk F. Budapest, 1985. 62.) és Gyöngyösön (Misóczki L.: Fejezetek Gyöngyös művelődéstörténetéből a közgyűjtemények tükrében. In: Tanulmányok Gyöngyös történetéről. Szerk. Havassy P. – Kecskés P. Gyöngyös 1984. 613.) is templom épült tiszteletére, de említhető a kígyópusztai övsathoz tartozó feliratos veretek egyike, amelynek szövege: Szent Bertalan, imádkozz értem. Pálóczi Horváth A.: Besenyők, kunok, jászok. Budapest, 1989. 15. kép.
54. Építői felhasználták a hajdani római ókeresztény temető egy épületének még álló falmaradványait is. A felépült egyház egyhajós egyenes záródású szentéllyel felépített templom volt. Hajójának hossza a szentélyig 21.5 méter, szélessége pedig 10 méter, így a hajó 220 m² alapterületű volt. Gosztonyi Gy.: A várostenplom építéstörténete. Pécs, é. n. 14–23.
55. Auner 39.
56. Timár 52–3.
57. Ferent, J.: A kunok és püspökségük. Budapest, 1981. 133.; Pauler II. 98.
58. Monumenta ecclesiae Strigoniensis I. Ed. Knauz N. Strigonii, 1874. (a továbbiakban: MES.) 257.
59. Temesváry J.: Erdély középkori püspökei. Kolozsvár, 1922. 23.
60. Smíćklas IV. 65–6.; Hodinka A.: Tanulmányok a bosnyák-djakóvári püspökség történetéből. Budapest, 1898. 8.
61. Theiner I. 147.; MES. I. 315.
62. Theiner I. 97–9. és 146–7.
63. Györffy Gy.: A szávaszentdemeteri görög monostor XII. századi birtokösszeírása I. In: MTA II. Osztályának Közleményei 1952. 70. és 87.; uő.: A szávaszentdemeteri görög monostor XII. századi birtokösszeírása II. In: MTA II. Osztályának Közleményei 1953. 90–1.
64. Theiner I. 205.; Udvardy J.: A kalocsai érsekek életrajza (1000–1526). Köln, 1991. 137.
65. Árpád-kori új okmánytár I. Szerk. Wenzel G. Pest, 1860. (a továbbiakban:) 202–4.

66. 1231 Theiner I. 97–9.; 1232 Theiner I. 102–3.; 1234 Theiner I. 125–6.; 1236 Theiner I. 146–7., 147., 148. és 149.;
67. Theiner I. 148–9.
68. Bunyitay V.: A váradi püspökség története I. Nagyvárad, 1883. 99–100.
69. Theiner I. 102–3. és 125–6.
70. Vajay 398–9.
71. RA. 275.; Wertner 44–5.; Vajay 402.
72. 1229–30 fordulóján: 1230. február 13-án Burgundiában ad ki oklevelet Bertalan, Recueil des chartes de l'abbaye de Cluny. Ed. Bruel, A. Paris, 1903. (a továbbiakban: Bruel) VI. (1211–1300) 4589.; 1231 júliusában és 1232 februárjában magyarországi ügyekben látjuk Bertalant, Theiner I. 97–9. és 102–3.; 1232–33 fordulóján: 1233. február 20-án Barcelonában ad ki oklevelet, Thallóczy 578–9.; 1234 júniusában ismét magyarországi ügyekben tevékenykedik a püspök, Theiner I. 125–6.; 1234–5 fordulóján: 1234-ben Clunyben ad ki oklevelet, F. III/2. 417. és Bruel VI. 4664., 1235. február 8-án újból Clunyben találjuk, Bruel VI. 4669. 1235 tavaszán, nyár elején Asselicus de Gvdal és Peregrinus de Bolas aragón követekkel visszatért Magyarországra és a házassági szerződés kiadása (Thalóczy 583.) után 1235 nyarán visszaindultak, majd 1235. szeptember 8-án újra Barcelonában voltak, Thalóczy 586.
73. Thalóczy 580.; Mályusz E.: A magyar medicvisztika forráskérdései. (a továbbiakban: Mályusz 1967.) In: Levéltári Közlemények 38. (1967) 9.
74. Thalóczy 578–9.; 1234-re teszi az oklevél keltét Kropf L.: Árpád-házi Jolán Aragon királynéja. In: Századok 31. (1897) 221–3., és Vajay 403. 37. jegyzet.
75. Thalóczy 583.; RA. 537.
76. Theiner I. 133.; Jolánta királyné 1251. október 8-án kelt végrendeletében megemlékezik a magyarországi követeléseiről és megnevezi a pécsi püspököt, mint aki igazolhatja azok jogosságát. Brachfeld F. Olivér: Árpád-házi Jolánta, Aragónia királynéja. Szeged, 1993. (a továbbiakban: Brachfeld) 60.
77. Brachfeld 33.
78. Vajay 402.
79. Bruel VI. 4589.; Burgundiában a 13. században húsvét volt az évkezdet, így az "Actum anno Domini M° CC° XX° nono, die mercurii proxima post octavas Purificationis beate Marie" keltezés helyes feloldása 1230. február 13., szerda; Ginzl, F. K.: Handbuch der mathematischen und technischen Chronologie III. Leipzig, 1914. 158. és Szentpétery I.: A kronológia kézikönyve. Budapest, 1985. 34.
80. Bruel VI. 4604.
81. Koller J.: Historia episcopatus Quinqueecclesiarum II. Posinii, 1782. 78.; F. III/2. 417. és Bruel VI. 4664.
82. Bruel VI. 4669., Duby 487.
83. Mályusz 1967. 9–10.; Figyelemre méltó, hogy az Aranybulla 1231-es megújításának 23. pontja is említ olyan Magyarországra érkező idegeneket, akik nem akarnak itt letelepedni, de méltóságra emelkednek és kiviszik az országból a gazdagságot.
84. AUO. X. 107.; AUO. XII. 578–9.; Koszta L.: A pécsi székeskáptalan Árpád-kori hiteles helyi tevékenységének kiadatlan oklevelei. In: Baranyai Helytörténetírás 1989. 6. és 10. okl.
85. Bruel VI. 4820.

86. Ballesteros y Beretta, A.: Geschichte Spaniens. München–Berlin, 1943. 88. és 116–7.; Brachfeld 25. és 29.
87. Theiner I. 131–2.
88. Almási T.: Pecorari Jakab bíboros diplomáciai pályája. In: Tanulmányok Karácsonyi Béla hetvenedik születésnapjára. Szeged, 1990. 60.
89. Dictionnaire 81–3.
90. Smíćklas IV. 48.
91. SRH. II. 571.
92. Spalatói Tamás: Historia Salonitana. In: Scriptores rerum Hungaricarum III. Ed. Schwandtner, J. G. Bécs, 1748. (a továbbiakban: Schwandtner III.) 611.
93. AUO. VII. 273.
94. Árpád-kori levelek 153–4.
95. Schwandtner III. 624–6.; F. IV/1. 319–22.; Pauler II. 210.
96. Wolter, H. – Holstein, H.: Lyon I. – Lyon II. (Geschichte der ökumenischen Konzilien Bd. VII.) Mainz, 1972. (a továbbiakban: Lyon I.) 312.
97. Hefele, C–J.: Conciliengeschichte V. Freiburg, 1863. (a továbbiakban: Hefele V.) 985.; Jedin, H.: Kleine Konziliengeschichte. Freiburg, 1981. 50–2.
98. Ullmann, W.: Kurze Geschichte des Papsttums im Mittelalter. Berlin–New York, 1978. 227.
99. Hefele V. 989.; Lyon I. 106–8. és 134–7.
100. Mansi, J. D.: Sacrum conciliorum XXIII. Velence, 1779. (a továbbiakban: Mansi XXIII.) 627–8.
101. Fraknói V.: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szentszékkal. Budapest, 1901. (a továbbiakban: Fraknói) 66.; Lyon I. 41. 65. jegyzet, de nem forrásra, hanem Hóman B.: Geschichte des Ungarischen Mittelalters II. Berlin, 1943. 142. munkájára hivatkozik.
102. Györffy Gy.: Julianus barát és Napkelet fölfedezése. Budapest, 1986. 46–7.
103. Mansi XXIII. 633.; Hefele V. 982–3.; Lexikon für Theologie und Kirche VI. Freiburg, 1961. 1251.
104. Mansi XXIII. 633.
105. Fraknói 67.; Senga Toru: IV. Béla külpolitikája és IV. Ince pápához intézett „tatár-levele”. (a továbbiakban: Senga Toru) In: Századok: 121. (1987) 594–5.
106. F. IV/1. 298.; F. IV/2. 218.; a keltezetlen leveleket több időpontra datálták már, s ebből következőleg Bertalan követjárását is 1243 és 1250 között számos időpontra helyezték, pl. 1243–4-re Pauler II. 209.; legújabban Senga Toru foglalkozott az oklevelekkel és javasolja az 1247-es, esetleg az 1248-as keltezésüket, Senga Toru 604–9.;
107. A püspök távollétét bizonyítja, hogy a pécsi káptalan 1249 márciusában egy, a szentszéki bíraskodás alá tartozó házassági ügyben saját maga hoz ítéletet az illetékes Bertalan helyett („auctoritate domini nostri episcopi, qua fungimur in hac parte”) AUO. II. 210. IV. Ince pápa 1244. december 2-án érkezett meg Lyonba és 1251. április 19-én tért vissza Itáliába, Genován keresztül Perugiába. Lyon I. 312–313.
- 107a. A püspököknek hivatalukról való lemondását (resignatio) csak a pápa engedélyezhet, ok leggyakrabban az idős kor volt. Ganzner 23.

108. F. IV/2. 95.; RA. 949.
109. Runcimann, S.: Geschichte der Kreuzzüge III. München, 1960. 262–3.; Vajay 402.
110. Theiner I. 219–20.
111. Statisztikai számítások szerint a korban az embereknek csak 10%-a élte meg ezt az életkort, és az ilyen idős kort elérték várható átlagos élettartama már csak 6.5 év volt, a 70. évüket pedig csak 3.5%-a élte meg. Acsádi Gy.: A középkori magyar halandóságra vonatkozó paleodemográfiai kutatások eredményei. In: Történeti Statisztikai Évkönyv 1963–1964. 22.; Handbuch der europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte II. Hrsg. v. van Houtte, J. A. Stuttgart, 1980. 22.
112. F. III/2. 417. és Bruel VI. 4664.
113. AUO. XI. 395.
114. Theiner I. 218.
115. Achillés 1251. november 24-én szerepel utoljára, Smiciklas IV. 467., RA. 960.
116. AUO. VII. 342., RA. 973.
117. Theiner I. 218.
118. Theiner I. 219.
119. Theiner I. 119–20.
120. Theiner I. 218.
121. Kisbán 15–18.; Fügedi E.: Koldulórendek és városfejlődés. In: Fügedi E.: Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Budapest, 1981. 64.
122. Bruel VI. 4604. és 4669.; F. III/2. 417.
123. Theiner I. 218.
124. A királyi tanács nyelvhasználatáról nincs információnk, de sejthető, hogy a megbeszélések a világi előkelők miatt jobbára magyarul folytak. Jánosi Mónika: A Szent László-kori zsinati határozatok keletkezéstörténete. In: Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica. 96 Szeged, 1992. 8. Ezt támasztják alá a külföldi (angol) analógiák is, amelyek azt mutatják, hogy elsősorban az egyházat érintő ügyeknél használták kizárólag a latin nyelvet, a világi kormányzásban a latint csak szükségből alkalmazták, ha a népnyelv valamilyen okból nem volt megfelelő. Richter 1976. 50. és Richter 1979. 55. Olyan esetekben, amikor a király környezetében, az uralkodó döntéseire befolyással bírók körében megszapornak az idegen származásúak, a nyelvi nehézségek is a hazai és a idegen származásúak elkülönülését erősítik, különösen a latinul nem tudó világi előkelők esetében. Kommunikációs problémák – az elsődlegesen hatalmi indíttatású tényezők mellett – jelentősen hozzájárulhattak a világi arisztokrácián belüli ellentétek kiéleződéséhez. Ez figyelhető meg II. András uralkodásának első szakaszában is. Az uralkodó rétegek szintjén a 13. század elején megjelenő idegenellenességre és az erősödő magyar öntudatra legutóbb Kristó Gyula hívta fel a figyelmet. Kristó Gy.: Magyar öntudat és idegenellenesség az Árpád-kori Magyarországon. In: Irodalomtörténeti Közlemények 94 (1990) 432–436.
125. Schwandtner III. 624–6.
126. Nagymartoni Simon idegen származását szinte mindig kihangsúlyozták: latinusnak mondják 1220-ban RA. 567., 1225-ben RA. 538., 1234-ben RA. 528.; aragóniainak említik 1228-ban RA. 443.; spanyolnak (Yspanus) 1243-ban RA. 731 és 746.

LÁSZLÓ KOSZTA

*Ein hoher Geistlicher französischer Abstammung im Ungarn
des 13. Jahrhunderts. Der Pécs (Fünfkirchner) Bischof Bertalan
(Bartholomäus) (1219–1251)*

Bischof Bertalan wurde um 1189 im burgundischen Mâcon geboren und entstammte einer der führenden Familien der Region, der Familie Gros, die ihren Stammsitz auf der Burg Brancion hatte. Bertalan schloß sich früh den Kreuzfahrern an und lebte 1204–1216 am Hof des Kaisers von Konstantinopel. Der französische Kleriker kam mit dem Gefolge von Jolanta Courtenay, der zweiten Frau von András II. nach Ungarn, wo er dank der königlichen Unterstützung in Kürze zum Pécs-Bischof gewählt wurde. In seine Amtszeit fällt die Erstärkung des Domkapitels. Bertalan versammelte die in den umliegenden Bergen lebenden Einsiedler und gründete für sie am Örghegy das Kloster St. Bartholomäus und ließ zu Ehren des Heiligen Bartholomäus in der Stadt auch eine neue Pfarre errichten. Bischof Bertalan nahm zusammen mit anderen kirchlichen Würdenträgern französischer Abstammung ebenfalls an der Mission im Kumanenland teil. Der Bischof war ein Repräsentant jenes hohen Geistlichen ausländischer Abstammung, der dadurch, daß er keine Verwandtschaft im Land hatte, ausschließlich die Interessen seiner Diözese und seines Herrschers vertrat und nicht an den Parteikämpfen der Aristokratie teil hatte. Bertalan erhielt des öfteren Aufträge diplomatischer Natur von András II. und später von Béla IV. Viermal ging er nach Aragonien wegen der Eheschließung zwischen Jolanta, der Tochter von András II., und dem Herrscher Aragoniens, nach dem Tatarensturm suchte er den Papst in Lyon auf, und er war es, der Innozenz IV. den sog. Tatarenbrief von Béla IV. übergab. Die Reisen ermöglichten ihm Besuche in der Heimat und großzügige Donationen für das mit seiner Familie in engem Kontakt stehende Kloster in Cluny. Bei einem seiner Aufenthalte in Frankreich faßte er schließlich den Entschluß, auf das Bischofsamt in Pécs zu verzichten und in die Heimat zurückzukehren. So kam es auch, daß er sich in Cluny eine Grabstätte aussuchte. Bertalan verzichtete offiziell 1251 in Lyon vor dem Papst auf das Bischofsamt und Innozenz IV. erkannte ihm 200 Mark Rente aus den Einkünften des Pécs-Bistums zu. Das letzte Mal hören wir von Bertalan im Jahre 1253, als er sich beim Papst in Assisi wegen der ausgebliebenen Rente beschwert.

LÁSZLÓ KOSZTA

A prelate of French origin in 13th century Hungary
Bartholomew Bishop of Pécs (1219–1251)

Bishop Bartholomew (Bertalan) was born around 1189 in Mâcon, Burgundy, in one of the leading families of the country, the Gros family, whose central fortress was Brancion. He joined the crusaders as a young man and between 1204 and 1216 lived in Constantinople, very close to the imperial court. The French cleric came to Hungary as a member of the retinue of Yolande of Courtenay, second wife of King Andrew II of Hungary, and was soon elected bishop of Pécs thanks to the support of the king. The cathedral chapter strengthened during his years as bishop. Gathering all the hermits who lived in the hills around his town of residence, he founded the monastery of St. James for them on Örghegy, a nearby hill, and he also founded a new parish in Pécs in honour of St. Bartholomew, his favourite saint. Joining his French fellow bishops, he participated in the mission to Cumania as well. The bishop represented the type of prelate of foreign origin who, not having relatives in his new homeland, worked nearly exclusively for the interests of his diocese and his sovereign and did not take part in the party struggles of the aristocracy either. Bartholomew was often charged with diplomatic missions by Kings Andrew II and then Béla IV. He visited Aragon four times working on the marriage of Andrew's daughter Yolande to the king of Aragon, then after the Tartar invasion he went to the Pope in Lyon and delivered King Béla's so-called Tartar letter to Innocent IV. These diplomatic trips allowed him to visit his native land and to make rich endowments for the monastery of Cluny, which maintained close connections with his family. It was on one of these trips that he decided to give up towards the end of his life his position as bishop of Pécs and return to his native land. In this spirit he even chose a burial place for himself in Cluny. In 1251 Bartholomew resigned his his years as bishop, Innocent IV giving him 200 marks per annum from the revenues of the bishopric of Pécs. The last piece of information concerning Bartholomew comes from 1253 when he protested with the Pope in Assisi for the allowance he had failed to receive.